

Ábrahám Barna

Vagyonosodás és nemzetépítés

*Az erdélyi román elit gazdasági törekvései
a 19. század második felében*

Jelen tanulmány arra keresi a választ, hogy milyenek látta etnikuma gazdasági helyzetét, életszínvonalát az erdélyi román elit a 19. század második felében, a középosztályt mozgósítva hogyan kívánta azt napi aprómunkával emelni, fejleszteni, s végső célként egy önálló makroközösséget, önálló nemzetgazdaságot kiépíteni.¹

Fő forrásul három sajtóterméket választottam. A román irodalmi élet központi alakja, Iosif Vulcan szerkesztette *Familia* az egyik, amely 1865 és 1906 között jelent meg, előbb Pesten, majd 1880-tól Nagyváradon, és ambíciója, valamint tényleges működése alapján is a román polgárosodás szócsövének tekinthető. Társasági hetilapként nagymértékben formálta a művelt rétegek életmódját, ízlésvilágát, s egyúttal minden fontosabb hírt közölt az iskolákról, az ösztöndíjakról, egyesületekről, kiemelkedő személyiségekről, társadalmi eseményekről. Mellé egy helyi lapot választottam, a Szászvároson 1895–1899 között megjelent, Silviu Moldovan által szerkesztett *Revista Orăștiei* című hetilapot, amely a Román Nemzeti Párt (illetve egyik frakciója) szócsöveként számos elméleti cikket is megjelentetett. Erre az is följosította, hogy Szászváros a románok számára a század végére fontos pénzügyi, gazdasági központtá és a nemzeti pártpolitika egyik műhelyévé vált. Az itteni friss erők vezetője az anyagi támaszt jelentő Ardeleana Bank igazgatója, a századelőn majdan nagybirtokossá, a színházi társulat elnökévé és a Román Nemzeti Párt vezető politikusává váló Ioan Mihu volt. A lap csakis azért szűnt meg, hogy helyette a gazdasági egyesület fontosabbnak érzett mezőgazdasági lapja, a *Bunul Econom* jelenhessék meg. 1903-tól azután újraindult a militáns politikai sajtó, 1908-ban pedig újabb gazdasági lap indult *Tovărășia* címmel. A szemlézett sajtótermékek sorában a harmadik a román bankszövetség havi folyóirata, az 1899-től megjelenő, Corneliu Diacovich (az ASTRA² főtítkára, lapszerkesztő, a századelőn az *Enciclopedia Română*

¹ A középosztály fogalma nem tisztázott a román kortársak számára. Néha a gazdagparasztságra alkalmazták, míg pl. a szociológus Petru Suciú az iparosokat értette alatta, több mint 26 ezer keresőt (eltartottakkal együtt jó 50 ezret) számítva ide (Suciú 1929: 697.) A közgazdász Ioan Roman definíciója viszont kitérítette az értelmezést, szerinte a középosztály „az ún. honoratiórokból, a papságból, az ügyvédekből, a tanárokból, az ún. gentryből, végül pedig az iparosokból, gyárosokból és a kereskedőkből áll.” (Idézi: Dobrescu 1996: 23.). A definíciós törekvéseket nehezítette a román társadalom kavargó, átalakuló állapota, ahol a burzsoá, a földbirtokos és az értelmiségi alakja szociológiailag sokszor nem volt elkülöníthető.

² Az erdélyi románok közművelődési egyesülete (Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român – röviden ASTRA) 1861-ben alakult Nagyszebenben,

főszerkesztője) által irányított *Revista Economică*. A lap a szakma informálása (pénzügytechnikai eljárások, évi mérlegek, országos pénzügypolitikai hírek stb.) mellett az egész románságot érintő gazdasági kérdéseket is tárgyalta: többek között a birtokos parasztság és a kisiparosok, háziipart űzők helyzetének megszilárdítása vagy a szövetkezeti mozgalom előnyei. Ennek megfelelően a *Revista Economică* átfogó képet nyújt a századforduló és századelő románságának gazdasági helyzetéről, illetve megítéléséről. Munkám során ezeken kívül hasznosítottam néhány, a gazdasági racionalizálásra oktató népkönyvet is. A felhasznált írások szerzői révén – véleményem szerint – a román gazdasági és intellektuális elit fogalmazza meg álláspontját a románság gazdasági jelenéről és jövőjéről.³

Előljáróban tisztázni kell, hogyan jelenik meg a választott forrásokban a románság, vagyis lényegében a parasztság általános helyzete. A megnyilatkozók egyrészt kiemelik az elmaradottságot, ugyanakkor vagy rámutatnak az elmozdulás, haladás biztató jeleire, vagy leszögezik, hogy nem a nyomor az igazi hátráltató tényező, hanem a közérdek iránti közöny és az egoizmus.

A bankszakember V. C. Osvadă az induló pénzügyi szaklapban közölt századvégi helyzetképe szerint a parasztság ősei eszközeivel dolgozik, és bár a nép korábban idegenkedett az ipari tevékenységtől, mind több fiatal lép kereskedelmi pályára és egyre több bank létesül. A *Revista Economică* programcikkében arra is utalt, hogy a románság immár több mint hetven hitelintézettel rendelkezik, amelyek évi százmillió forintos forgalmat bonyolítanak. Ebből azután logikusan következik a nemzetépítés, a gazdasági irányultságú népnevelés krédója: „A pénzintézeteink ügyfélkörét biztosító nép gazdasági erőinek és moráljának erősítése nemcsak kötelesség, hanem ezen intézetek tényleges létérdeke.”⁴ Mindehhez azonban egy új műveltségisményt kellett megfogalmazni. A vezető gazdasági szakértő, Ioan I. Lăpădat 1904-ben, Brassóban elmondott beszédében arra szólította föl a városi értelmiséget, hogy szakítva életidegenségével, úri előítéleteivel, mélyedjen el a modern politikai gazdaságtan, a pénzügy és a statisztika problémáiban – csak ezzel a modern életfölfogással kapcsolódhat be az Erdély és a szomszédos régiók természeti gazdagságának és kereskedelmének birtoklásáért folyó küzdelembe.⁵ A szerző ezzel egyébként nyitott kapukat döntetett, hiszen évtizedek óta megfogalmazódott már, hogy a románságnak a kilátástalannak látszó politikai harcok helyett inkább egy önálló nemzetgazdaság kiépítésére kellene törekednie.⁶

a századelőn már szerteágazó, gazdag nemzeti intézmény (1906 végén 884 812 korona vagyonnal). Leányiskolát, falusi könyvtárakat alapított, ösztöndíjakat osztott, népművelő előadásokat, kiállításokat szervezett, Nemzeti Házat (székház, múzeum, színházterem) emelt.

³ A tanulmányban szereplő idézeteket saját fordításomban közlöm.

⁴ V. C. Osvadă 1899: Anul 1898 (O revistă economică). *Rev. Economică* 2. 50–51.; uő 1899: Cătră cetitori. *Rev. Economică* 1. 1–2. A bankburzsoázia optimista jövőképét – „szegények vagyunk, de nem szegényedünk!” – fejezi ki: Sărăcia noastră. *Rev. Economică* 1903. 1. 189–190.

⁵ Lăpădatu 1904: 23–27, 39–40.

⁶ Egy 1873-as kalendárium szerint nem hanyagolható el immár „a nemzetgazdaság területe”, a balázsfalvi *Economul* pedig 1880-ban úgy fogalmazott: „egy koldusbotra jutott nép nem lehet szabad, nem alkalmas a szabadságra”. Idézi: Dobrescu 1980: 423.

A MEZŐGAZDASÁG ÁLLAPOTA, AZ AGRÁRTECHNIKA FEJLESZTÉSE

Az erdélyi románság gazdasági önállósulása és gyarapodása tekintetében az előrelépés alapja mindenekelőtt a „nemzeti földvagyon” gyarapítása lehetett.⁷ Erre egyrészt (a többnyire magyar) nagybirtokok fölparcellázása, másrészt (a többnyire román) törpebirtokok elárverezése nyújtott lehetőséget. A századelőn olyan jelentőségű tulajdon-átrendeződés ment végbe Erdélyben, amely egész vitairódmalmat hozott létre.⁸ Egy mai megfogalmazás szerint „az 1880–1890-es évekre a magyar és nemzetiségi publicisztika igen gyakran egy latens háború képét vázolta fel, amely Erdély telekkönyvi birtoklásáért folyik annak három nemzetisége között. Ráadásul ez egyfajta *bellum omnium contra omnes* képét öltötte magára, amelyben a magyar megszólalók egy része éppen úgy veszélyesnek találta a szászokat, mint a románokat, a szászok félték a románok terjeszkedésétől és a magyarosítástól, a románok pedig a szász és a magyar telepítésektől.”⁹ A magyar sajtó számos cikkben aggódva reagált a jelenségre.¹⁰ Brosúrájában Farkas Pál például a román bankoknak tulajdonította, hogy egész vidékek jutottak koldusbotra az utóbbi években,¹¹ sőt, ezt román kortársak is szóvá tették.¹²

A román intelligencia természetesen üdvözölte a paraszti birtokállomány gyarapodását. A *Familia* rövid tudósításainak címei is elégedettséget sugallnak: A bánági románok haladása – 13 fős konzorcium alakult Versecen egy 800 holdas német birtok megvásárlására; Jó hír a Bánásgból – több száz, Nagyszentmiklós környéki család állt össze egy szentpéteri (Temes vm.) 1700 holdas pusztá megvásárlására.¹³

⁷ 1900-ban az erdélyi románság (eltartottakkal együtt) több, mint 86%-a östermelésből élt, míg csupán 6,4%-a kereste kenyerét a bányászat, a kohászat, az ipar, a kereskedelem, a hitelélet és a közlekedés területén (az erdélyi magyarok esetében ez az arány 63%, illetve 22%, a németeknél 60% és 28%). Polgári vagy egyházi közszolgálatban állt, vagy szabad foglalkozású volt 1,4%-uk, míg a magyarságnál ez az arány csaknem 5%, a németeknél pedig alig valamivel kevesebb. Lásd Szász (szerk.) 1986: 1569.

⁸ Számos cikk mellett a két legismertebb önálló kiadvány: gr. Bethlen István 1912: *Az oláhok birtokvásárlásai Magyarországon az utolsó 5 évben*. Budapest; Tokaji László 1913: *Eladó ország. Az erdélyrészi földbirtokforgalom utóbbi tíz évi adatai*. Kolozsvár.

⁹ Egy 2006: 6.

¹⁰ A *Nemzeti Szemlélet* idézi: *Rev. Economică* 1899. 1. 29. Az *Erdélyi Gazda* Akié a föld, azé a haza című cikkének ismertetése ugyanezen lapban: 1899. 10. 81., a *Gazda* egy 1903-as írásáé szintén a *Revistában* 1903. 27. 231–232.

¹¹ Farkas 1907: 5–8, 15.

¹² Ion Bianut idézi: Egyed 1975: 145. A bankok mellett a parasztok személyes felelősségét is kiemeli a szociológus Petru Suciú visszatekintő véleménye: „Míndezzel együtt bankjaink tevékenysége nem éppen kedvezően indult parasztjaink számára. Nem értették meg a kölcsönvett pénz jelentőségét és szerepét. [...] Gyerekes könnyelműséggel fölösleges dolgokra szórták el, s megfeledeztek a pontos kamatfizetésről.” A század elején azonban változott a helyzet: a kölcsönt ésszerűen használják föl, s tömegesen vesznek rajta földet – gyakran éppen a bank közvetítésével. Suciú 1929: 692.

¹³ Progresul Românilor in Banat; Veste bună din Banat. *Familia* 1902. 26. 312.

A román elit elsősorban az emelkedő paraszti réteget tekintette a polgárság bölcsőjének. A már a reformkorban vezető politikus, majd nemzetgazda George Barițiu 1879-ben rámutatott, hogy alig vannak városi, ipari, kereskedelmi tulajdonnal bíró románok, így a modern burzsoázia kialakulásának föltétele, hogy a parasztságnak legyenek intelligens és módos elemei.¹⁴ A következő évtizedekben a gyarapodó román polgárság végig a legszorosabb kapcsolatban maradt az agrárszférával, részben származása okán, de még inkább birtokosi minőségében. Néhány adat e birtokosréteg számbeli gyarapodására: az 1895-ös országos fölmérés a teljes magyarországi románság körében 1068 fő 100 kat. hold fölötti birtokost mutatott ki (ebből a történelmi Erdélyben 693 fő 100 és 1000 kat. hold közötti román középbirtokost és 26 1000 kat. hold feletti nagybirtokost regisztrált). 1910-ben ugyanez a szám 1249 (bérlőkkel együtt 1435) főre nőtt. Az 50 és 100 kat. hold közötti parasztgazdák száma ugyanekkor 2975 főről 5500-ra emelkedett, míg egyes becslések szerint a világháború végén már 6204 főt tett ki.¹⁵

A nagyobb birtoknak azonban csak jobb minőségű technológiával volt értelme. Mások mellett a szászvárosi *Revista Orăștiei* is cikket szentelt a racionálisabb gazdálkodásnak. A cikk álláspontja szerint a jelentősebb román birtokosok végezzenek szakirányú tanulmányokat, hogy ismereteiket továbbadhassák a népnek, továbbá a román egyházi és a néhány egyéni nagybirtokot román intézők igazgassák.¹⁶ A *Revista Economică* 1899-ben arra figyelmeztetett, hogy racionálisabb nemzetek kétszer-háromszor többet nyerne ki a földből, míg a legtöbb erdélyi román faluban nincs vetésforgó, nem ismerik a műtrágyát, nem öntöznek, nem szereznek be nemesített tenyészállatokat, nem használnak gépeket, nem foglalkoznak gyümölcs- és zöldségtermeléssel, nincsenek gazdatársulások.¹⁷ A lap egy másik írása a saját mezőgazdasági szakoktatást hiányolva leszögezte: „ma már a harcot nem furkósbotlal vívják, hanem kifinomult fegyverekkel, és ugyanez a helyzet a gazdaság terén is. Az a nép, amely nem tudja hasznosítani az új tudományos fölfedezéseket, elszegényedik, lesüllyed, más népek szolgájává válik, és lehet, hogy a végén eltűnik a »közös jövő« felé haladó nemzetek sorából.”¹⁸

Ha nem is volt túl biztató a románság helyzete, azért időnként érkeztek pozitív hírek is. A karánsebesi határőr vagyonszövetség 1899-ben három egy-egy éves ösztöndíjat alapított az akkor induló ménesi szőlész tanfolyam elvégzésére, a resinári mezőgazdasági ismétlő iskola pedig száz forintos ösztöndíjakat biztosított leendő tanítók számára.¹⁹ A *Revista Economică* 1903-as helyzetértékelő cikke a gazdálkodás korszerűsítésének zálogát a román alapítványok ösztöndíjai segítségével megvalósítandó szakemberképzésben és egy átfogó programban látta: minden román-

¹⁴ Idézi: Dobrescu 1996: 22.

¹⁵ Dobrescu 1996: 27–28.

¹⁶ Carierele vietii. Cariera economică. *Rev. Orăștiei* 1898. 36. 142.

¹⁷ S.: Reuniuni agricole. *Rev. Economică* 1899. 362–363.

¹⁸ S.: Lipsa unei școale de agricultură. *Rev. Economică* 1899. 321–324.

¹⁹ Stipendii pentru cursul de vierit din Miniș. *Rev. Economică* 1899. 433.; Stipendii pentru fitori învățători ai școalelor economice de repetitiune. *Rev. Economică* 1899. 473.

lakta megyében mezőgazdasági egyesületet és minden községben szövetkezetet szervezni; mezőgazdasági ismétlőiskolákat, gyakorlókerteket fölállítani, ismeretterjesztő-továbbképző előadásokat tartani, értékesítési, különösen tejszövetkezeteket alapítani, előkészíteni a parasztságot a mezőgazdasági földolgozóipar bevezetésére; alap- és középfokú kertészeti és szőlészeti szakiskolákat létesíteni; végül mindennek háttéréként egy átfogó gazdasági statisztikát készíteni.²⁰ A szerző ugyanitt hamarosan ismét vázolta a mezőgazdaság helyzetét. A fentiek mellett kárhoztatta, hogy az alapítványok, pénzügyintézetek, egyesületek szinte teljesen elhanyagolják a gazdaság fejlesztését: emlékeztetett rá, hogy a Gozdsu Alapítvány az 1903/04-es tanévre 154 ösztöndíjat szavazott meg, s míg ezekből 57-et jogászhallgatók kapnak, gazdaszállgatók egyet sem, s egyedül a szászvárosi Ardeleana bankot tudta pozitív példaként említeni, mert az kertészeket, méhészeket iskoláz be.²¹

SZÖVETKEZETI MOZGALOM

A román parasztság felemelkedésének útját a hozzászólók jelentős része szövetkezetek alapításában látta. Ioan Lăpădat az erkölcsi gazdagodást is hangsúlyozta a szövetkezetekről szólva: a közös termelésre, értékesítésre, vásárlásra, hitelszerzésre szövetkezett tagok rendet, fegyelmet, szolidaritást tanulnak, erejük tudatára ébrednek.²² A századforduló éveiben egész szövetkezet-irodalom jött létre, ezek közül Romul Simu tanító utópisztikus munkáját emelném ki, amelyben faluja, Orlát példája alapján egy idealizált település, Viitorul [Jövő] újjászületését vázolta.²³ A cikkek szerzői legnagyobb horderejű vállalkozásként egy össz-erdélyi román mezőgazdasági egyesületet kívántak alapítani. Az egyik kezdeményező agrárszakember, egyben politikus, a Memorandum-perben majdan elítélt Eugen Brote szeme előtt elsősorban az 1845-ben alapított Erdélyi Szász Mezőgazdasági Egyesület példája lebegett, ám a belügyminisztérium elutasító álláspontja miatt az 1888-ban mindössze 39 alapító taggal létrejött szervezet hatókörét Szeben vármegyére kellett korlátozni. Egy évtizeddel később elhangzott a felhívás, hogy minden megyében alakuljon hasonló szervezet!²⁴ A Szeben megyei egyesület széleskörű tevékenységével (előadások, kiállítások rendezése, pályázatok meghirdetése, vetőmagok, tenyészállatok szétosztása, szövetkezetek szervezése) serkentőleg hatott az ambiciózus gazdákra, azonban nem feledkezhetünk meg arról, hogy ez a szervezet sokkal inkább az intelligencia, mintsem a parasztság szervezete volt: 1907-ben 715 tagjából csak 128 volt paraszt, a többi pap, tanító, ügyvéd, orvos, tisztviselő, bár ezek jelentős részének is volt több-kevesebb földje, amely alkalmanként több

²⁰ S.: Starea economică a țăranului român din Ardeal și Ungaria. *Rev. Economică* 1903. 25. 215.

²¹ S.: Începuturi de organizare economică. *Rev. Economică* 1903.

²² Lăpădatu 1904: 15–17.

²³ Simu 1907: 30.

²⁴ S.: Reuniuni agricole. *Rev. Economică* 1899. 361–363.

jövedelmet biztosított, mint hivatásuk gyakorlása.²⁵ 1899-ben létrejött egy hasonló szervezet, a Szászvárosi Gazdasági Egyesület. Az ötlet szülőatyja Ioan Miha volt, aki az általa igazgatott Ardeleana Bank tízéves jubileumán évi ezer koronát szavaztatott meg gazdasági egyesület alapítására. A taglétszám környékbeli gazdákkal, papokkal, tanítókkal fél év alatt 222 főre emelkedett, s az iparosok külön szekcióba tömörültek. Az egyesület a racionális gazdálkodás népszerűsítése mellett hitelszövetkezeteket szervezett, ingyen oltványokat, kedvezményes vetőmagokat biztosított, a tagok rendelkezésére bocsátotta az általa beszerzett gépeket, jutalmat adott faiskolát telepítő vagy svájci tehénfajtákat beszerző gazdáknak.²⁶

Mint Lăpădat beszédéből vagy Simu könyvecskéjéből is látható, a kérdésben megszólalók falusi takaré- és hitelszövetkezetek alapítását is szorgalmazták. A lapszerkesztő, majdan az első román bankot alapító (egyben a bukaresti Román Akadémia levelező tagja) Visarion Roman már 1866-ban úgy vélte, a parasztság csak ezen a módon juthat pénzforráshoz, így szabadítható meg az uzsorásoktól. A legjobb föltételeket három régió biztosította: Dél-Erdély, Naszód egyes részei és a Bánság. Ezeken az általában is magasabb kulturális szintű tájakon a juhsgazdák már régóta egyesítették nyájaikat, hogy olcsóbban bérelhessenek legelőt a Kárpátokon túl, közösen fogadták a pásztort, értékesítették a termékeket.²⁷

A szövetkezeti mozgalom első szakaszát (1867–1893) az elszigetelt alapítók, az aktivisták közötti egyetértés hiánya és egyes esetekben egyéni haszonlesés jellemezte.²⁸ Az első Schulze-Delitzsch-típusú szövetkezet Resináron alakult 1868-ban, s közvetlen példajaként a nagyapoldi szász borászok szövetkezése szolgált. Több hasonló alapítás után azonban kiderült, hogy tőkeerős központ nélkül ezek a szövetkezetek csak vegetálnak, ezért Visarion Roman nekilátott az Albina Bank hitelszövetkezeti központ szervezésének. A hitelszövetkezet valóban megalakult 1872-ben, ám hamarosan részvényes bankká alakították, s kíméletlenül nekilátott behajtani az adósságokat.²⁹ A hitelszövetkezeti mozgalom az 1890-es években – immár a Raiffeisen-típust részesítve előnyben – újra föllendült, s különös lendületet kapott 1906/07 körül (az akkori választási sikerektől is ösztönözve). Számuk 1909-re elérte a százat, s bár a csekélyebb szász népességnek ugyanekkor már 172 szövetkezete volt, a román gyarapodás így is tiszteletreméltó, hiszen 1907-ben még csak harminc létezett. Az új alapítások nagy része Krassó-Szörény megye, Szászváros, Vajdahunyad, Nagyszeben, Fogaras, Brassó és Kolozsvár környékén történt.³⁰ Jelentőségüket a szászvárosi lap abban látta, hogy rajtuk keresztül a társadalom valamennyi osztálya a földművelők segítségére siet. Kettős céljukat híven fejezte ki egy, a Hunyad megyei Hondolon tör-

²⁵ Reuniunea română de agricultură. *Familia* 1888. 8. 96; Dobrescu 1996: 24.

²⁶ Jude –Cordoș 1976: 523–533; O nouă reuniune economică română. *Familia* 1899. 43. 516; Reuniunea economică în Orăștie. *Rev. Orăștiei* 1899. 44. 174; Pământ și națiune. *Rev. Economică* 1899. 520; Bonaciu 1995: 49–53.

²⁷ Roman 1971: 234–36; Dragoș 1933: 11, 18–19.

²⁸ Dragoș 1933: 20.

²⁹ A resinári alapításra általában lásd: Surdu 1966. Az Albinára: Dragoș 1933: 22–25.

³⁰ Drecin 1985: 330–331.

tént alapításról tudósító olvasói levél: „A szövetkezet kezdeményezőit részben az a szándék vezette, hogy sokat próbált népünk megszabadítható legyen az uzso-rásoktól, részben pedig hogy elültessék benne a takarékoság szellemét, általában az ökonomikus szemléletet.” Az elnök természetesen a pápa lett. E szervezetek mentalitásformáló, a megtakarítási szellemet erősítő hatása csendül ki a szentjánoshegyi (Szeben vm.) hitelszövetkezet jelentéséből is: „Gyarapodnak a betétek, habár a község szegény, mert mióta megalakult a szövetkezet, az emberek elkezdtek takarékoskodni, nem egyszer láthatod, amint gyerekek beteszik a korsócskában gyűjtött kis pénzt, amit a szülei és más jó emberek adományoztak nekik; jönnek azután a hajlott hátú öregasszonyok, akik azt akarják, hogy annak idején legyen majd miből eltemetni őket.” Hortobágyfalván (Szeben vm.) „az özvegyasszonyok, akik azelőtt a láda mélyén elrejtve tartották a pénzüket, most beteszik a bankba [a hitelszövetkezetbe], hogy kapjanak kamatot”.³¹

A vizsgált szövetkezeti mozgalomban a harmadik szakaszt (1911-től) a román-ság össznemzeti egyesülete, az ASTRA törekvései fémjelzik, ez a néhány év is föl-színre hozta azonban a kereskedelmi bankok ellenérdekeltségét. Habár a romániai Vasile Stroescu 50 000 koronát adományozott arra a célra, hogy két, pénzügyekben jártas fiatal Romániában tanulmányozhassa a hitelszövetkezetek működését, majd Erdélyben alapítson hasonlókat, az ASTRA fizetett előadója csak az adománytétel után két évvel kezdhette meg propaganda-körútját, melynek során a helyi intelligencia ellenséges magatartása ellenére 23 népbankot szervezett.³²

Csak elképzelés maradt ugyanakkor egy olyan össz-erdélyi román hitelegylet létesítése, mint amilyen a Visarion Roman által vázolt Társaság az Erdélyi Román Nép Anyagi Helyzetének Javítására lett volna. Ideája szerint minden románnak önkéntes alapon egy krajcárt kellett volna felajánlania erre a célra, s így mintegy tízezer forint alapítke jött volna össze, melyet föltehetően jelentős romániai összegek egészítettek volna ki. A társaság mezőgazdasági osztálya kedvező hiteleket nyújtott volna a gazdáknak, az Erdélyi Gazdasági Egylethez hasonlóan fejlesztési terveket dolgozott volna ki, és külön kereskedelmi-ipari részleg is alakult volna.³³

A HÁZIIPAR ÁLLAPOTA ÉS FEJLESZTÉSI PROGRAMJA

Az elemzett újságok szerzői komoly lehetőséget láttak a paraszti háziiparban. A hosszú téli hónapok otthonülő tétlenségét kívánták hasznossá tenni. Piacosíthatónak persze nem annyira az igénytelen kivitelű napi viseletet és használati eszközöket vélték, hanem a lányok, asszonyok keze alól kikerült díszített textíliákat.

A szőttesek, hímzések és a hagyományos viselet darabjainak megítélése tekintetében a korszakban két vonulattal találkozunk: egyrészt a nemzetiként fölfogott

³¹ Sistemul W.F. Raiffeisen și istoricul lui. *Rev. Orăștiei* 1895. 32. 1–2, továbbá 27. 2. Az említett alapításokról: Dragoș 1933: 58–59.

³² Dragoș 1933: 70–80.

³³ Surdu 1966: 327–328.

népi kultúra iránti csodálattal, amit Iosif Vulcan véleményével jellemezhetünk. Ő, aki egyébként is mindig a nép alkotásait tekintette mércének, az 1881-es nagyszabeni kiállítás után ismételen leszögezte, hogy a román parasztasszonyok művészetét a világ egyetlen népe sem éri utol.³⁴ Másfelől kritikus hangok is hallatszottak, amelyek a paraszti textilkészítés hanyatlására, korcsosulására hívták föl a figyelmet. Mindezért elsősorban az intelligenciát hibáztatták, amely a népviselet iránti közönyével, a nyugati divat majmolásával rossz példát mutat a népnek. Iosif Vulcan kiállítási beszámolója is az intelligencia „mérhetetlen közönyének” tulajdonította, hogy egész ágazatok hiányoztak a tárlatról; mint írja, nem ösztönözték a népet a részvételre, és maguk sem jelentek meg megfelelő létszámban a kiállításon.³⁵ Jó másfél évtizeddel később a szászvárosi lap egy 1898-as vezércikke viszont eleve elmaradottnak minősítette a román háziipart, hiszen – mint írják – a vászonszövés igénytelen technikája harminc-egyven év alatt semmit sem fejlődött, a gyári termékek pedig minden ilyen tevékenységről leszoktatták a parasztságot. „Ha csak ezelőtt húsz-harminc évvel akadt volna valaki, aki mutatott volna a népnek valami más eszközt, mellyel könnyebben lehet szőni; hogy ugyanazon a szövőszéken, csupán kis változtatással, szép mintázatú, az idegen gyári holmit utánzó vásznat lehet előállítani, szóval, ha lett volna valaki, aki annak szentelte volna magát, hogy kinevelje a nép ízlését, a háziipar máig igen szépen fejlődött volna.”³⁶ A következő évben Ion I. Lăpădat egy előadásában a gyapjuföldolgozás fejlesztését sürgette. Ehhez azonban – mint írja – modernizálni kell; sajnálta, hogy az ASTRA-alapszervezet tizenkilenc évvel korábbi döntéséből, egy szövőiskola fölállításából nem lett semmi. Követni kell immár a nagydisznódi szászok példáját: rokka, fonógép, gépi szövőszék, kicsi és gyors vetélők szükségesek! – véleménye szerint.³⁷ Ugyanebben az évben a pénzügyi szaklap szintén kárhóztatta a művelt társaságot, amiért elhagyta a népviseletet, nem tekint a gazdasági érdekekre, így a nép is fölhagyott a kender és len természetével, kezdetben csak pamutfonalat vásárolt, most már kész gyolcsvásznat és kartont, ami a háziipar teljes eltűnéséhez vezethet.³⁸

A megoldás kulcsát a helyzet kritikusai a falusi intelligencia, pontosabban annak hölgytagjai kezébe helyezték. A *Familia* már egy korai cikkben elvárta a művelt hölgyektől, hogy maguk készítsék el ruházatukat; legalább büszkéek lehetnek rá, hogy nem „német” kezén ment át a ruha.³⁹ Majd három évtizeddel később, 1900-ban a szászvárosi lap előbb idézett cikke azt írta, hogy „ott, ahol

³⁴ Iosif Vulcanu 1881: Esposiția română din Sibiiu. *Familia* 64. 414.

³⁵ „Mélységes közöny lenne, szegénységi bizonyítvány, életrealitásunk föl nem ismerése, ha látván ezt az impozáns anyagi civilizációt, mely a népben itt megmutatkozik, miként az aranybánya a hegyek mélyéből, nem ismernénk meg, nem aknáznánk ki, nem hoznánk a felszínre, és nem mutatnánk meg az utat, melyen bejárhatja a földet.” Iosif Vulcanu 1881: Esposiția română din Sibiiu. *Familia* 64. 414.

³⁶ Industria noastră. *Rev. Orăștiei* 1898. 50. 198.

³⁷ Lăpădat 1899: 16–18.

³⁸ S.: Industria noastră de casă. *Rev. Economică* 1899. 289–290.

³⁹ Stefanu Popu 1869: Economîa de casa. *Familia* 2.

a pap vagy a tanító felesége, nővére és lánya fonás közben tanítja a lányokat, hogy hosszú, vékony és sima fonalat sodorjanak, hófehér vásznat szőjenek, ott növekedni fog a bőség és a jólét, a pénz pedig az erszényben marad! Ott azonban, ahol nem hallani a fonás neszeit, mindig tele a kocsmá, és szegény a nép.”⁴⁰ Lăpădat itt idézett előadásában is az intelligenciához fordult: más népekhez hasonlóan ők is hordják a román nők szötte anyagokat – lám, a magyarok is Védegyletbe tömörültek az 1830–40-es években, nem tehetnék meg ugyanezt a románok is?⁴¹ A *Revista Economică* cikke 1899-ben egy részletes programot is megfogalmazott: a művelt hölgyek alapítsanak nőegyleteket a háziipar támogatására; a felsőbb leányiskolákban rokkát, szövőszéket kell elhelyezni, rajtuk gyakorlati oktatást folytatni – mint ahogy az ASTRA bevezette a nagyszzebeni polgári leányiskolában; kedvcsinálóként a művelt hölgyek tűzzenek ki pályadíjakat a legügyesebb tanulók számára; meg kell barátkoztatni a paraszttasszonyokat a rokkával, az új típusú szövőszékkel, a varrógéppel, mert csak így lehet a nagyipar versenyének útját állni; ösztöndíjjal külföldre kell küldeni a tehetséges lányokat, hogy ott elsajátítsák a gépi fonást, szövést, s így idővel itthon is lehessen saját gyárakat alapítani. „Legyenek gyáraink román munkásokkal, hogy ellássanak minket a szükséges cikkekkel, ne mindenki másnak adózzunk örökké.”⁴²

A nagyszzebeni román nőegylet 1893-ban hasonló szellemben belefogott egy kézimunka-iskola alapításába.⁴³ A létesítményt végül 1905-ben adták át, a következő évben pedig népművészeti tanműhely is indult, amely azonban csak 1907 tavaszán kezdhetett el dolgozni, mert az egyesület kérése ellenére a Kereskedelmi Minisztérium nem támogatta őket ingyen szövőszékkel.⁴⁴ 1909-ben kezdte el működését a Hunyad megyei román nőegylet hasonló szászvárosi műhelye, melyet az elnök asszony szeretett volna sokoldalú üzemmé bővíteni: „A szőtt és varrott dolgok mellett foglalkozni fogunk fafaragással is, népünk e jellegzetes művészetével, melynek sokszázados gyakorlata megdöbbentően szép dolgokat alkot. Ugyanígy figyelmet fordítunk majd a kerámiaiparra, arra ösztökélve fazekasainkat, hogy szép motívumainkkal vázákat is díszítsenek [...], remélhetőleg csipkeverő tanfolyamot is be tudunk indítani, mivel ezzel az ágazattal ma az egész megyében foglalkoznak.”⁴⁵ E műhelyek fölállítása tiszteletreméltó vállalkozás volt, hiszen társadalmi kezdeményezésből születtek, ám nem pótolhatták az anyanyelvi ipari iskolahálózatot. Két szakiskola azért működött a korszakban: Szelistyén, amelynek az 1902/03-as tanévben 119 tanulója volt, és Balázsfalván, ugyanekkor 29 diákkal.⁴⁶

⁴⁰ Industria noastră. *Rev. Orăștiei* 1898. 50. 198.

⁴¹ Lăpădat 1899: 18–19.

⁴² S.: Industria noastră de casă. *Rev. Economică* 1899. 290–291.

⁴³ Reuniunea femeilor române din Sibiu. *Familia* 1893. 48.574.

⁴⁴ Inaugurarea școalei de menaj din Sibiu. *Familia* 1905. 418; *Anuarul* 1907: 11.

⁴⁵ Achim 1977: 428.

⁴⁶ Invățământ. *Rev. Economică* 1903. 257.

NEMZETI KIÁLLÍTÁSOK

A románság gazdasági és kulturális állapotának bemutatására az elit időről időre helyi és néhány alkalommal össznemzeti kiállítást rendezett, hogy így demonstrálja a románság tehetségét, alkotóképességét, valamint megalapozza az egyenjogúsítást célzó politikai törekvéseket. George Barițiu az első, brassói kiállítás kapcsán közölt cikksorozatában 1862-ben kiemelte, hogy az alapvető cél a többi nép lekicsinylő véleményének megváltoztatása.⁴⁷ A magyar kormány is politikai ügynek tekintette ezeket a rendezvényeket, ezért tiltotta, hogy a Nagyszebenbe tervezett második kiállítást (1881) az ASTRA megszervezze, a szász sajtó viszont elismerő cikkeket közölt az itt kiállított tárgyakról, készítőik mesterségbeli tudásáról.⁴⁸ Persze maga a román sajtó is határtalan lelkesedéssel tudósított, a *Telegraful Român* szerint legalább annyira javította az idegeneknek a románokról alkotott képét, mint a „szabad Románia” fiainak 1877-es plewnai dicsősége.⁴⁹ Iosif Vulcan idézett tudósításában elégedetten írt az odalátogató sok idegen szakértőről, kereskedőházak képviselőiről, akik elismerően tanulmányozzák a kiállított darabokat és megrendelésekkel halmozzák el készítőiket.⁵⁰ A „nemzetgazdaság” erejét bizonyítani hivatott seregszemlék után az ASTRA által szervezett 1905-ös, ugyancsak nagyszebeni kiállításon a hagyományos paraszti kultúráé (házak, népviselet), a történelmi dokumentumoké és az irodalmi műveké, könyvkiadóké volt a terep, jelezve, hogy a szervezők immár a románság kulturális vívmányainak elismerésére is igényt tartanak. Ennek az elitnek a gyakorlatias gondolkodása abban nyilvánult meg, hogy ugyanitt a román bankok és hitelszövetkezetek is bemutatkozhattak, eredményes propagandát fejtve ki, és új ügyfeleket szerezve a látogatók köréből.⁵¹

A számos sikeres kiállítás (az „országosak” mellett a Szeben megyei mezőgazdasági és a szebeni román iparossegéd-egylet, illetve különböző nőegyletek is rendeztek regionális kiállításokat) nemcsak a Monarchia más tájain élő és a Kárpátokon túli románok iránti szolidaritást erősítette (1905-ben kétezer látogató érkezett Romániából), hanem az erdélyi román középosztály és a parasztság közötti szálakat is, hiszen a kiállítandó tárgyak összegyűjtésére és a látogatás megszervezésére mindenhol bizottságok alakultak.

⁴⁷ A kiállítást azért szervezték, „hogy azoknak, akik azt kiabálják, hogy a románoknál sem mestersegek, sem mezőgazdaság, sem szépművészetek nincsenek, megmutassák, milyenek valójában.” Idézi: Vesa 1966: 538.

⁴⁸ Vesa 1966: 539, 541.

⁴⁹ Vesa 1966: 542. A bolgár terület egyik legfontosabb erődjé, Plevna (Pleven) bevétele az orosz–oszmán háború során mérhetetlenül növelte az addig lenézett román hadsereg nemzetközi tekintélyét.

⁵⁰ Iosif Vulcanu 1881: *Esposiția română din Sibiu. Familia* 64. 414.

⁵¹ Vesa 1966: 544.

AZ IPAROSPÁLYA GAZDASÁGI-TÁRSADALMI JELENTŐSÉGE

Kiinduló tételünk az lehetne, hogy a kortársak elzárkózó agrártársadalomnak látták a románságot; ezt a sommás ítéletet fogalmazta meg a vezető földrajzos, a bukaresti Román Földrajzi Társaság tagja, Silvestru Moldovan dél-erdélyi úti-könyve bevezető fejezetében. Moldovan szerint a románok egyszerű, igénytelen életmódot folytatnak, földművelésből, állattenyésztésből élnek. „Más foglalkozás nem nagyon tetszik neki; különösen a mesterségek és a kereskedelem iránt nem érez hajlandóságot, ami nincs éppen jól, mert ezek a pályák jólétet biztosítanak azoknak a népeknek, amelyek űzik őket.”⁵²

Ezt megváltoztatandó az ASTRA 1874-es dévai közgyűlése elhatározta: nyilvános elismerő oklevelet kell adni annak a papnak, tanárnak, aki bizonyíthatóan rá tudott beszélni tíz fiatal, hogy menjen iparosnak.⁵³ Az ipar nemzeti jelentősége, megteremtésének, fejlesztésének imperativusza különös hangsúlyt kapott az 1881-es nagyszebeni „országos” kiállítás kapcsán. A *Familia* 1880 végén közölt cikket „Felhívás a román néphez a nemzeti kiállítás ügyében” címmel. A cikk emlékeztetett a korábbi, 1862-es brassói kiállításra, kiemelte, hogy bár az improvizált, szerény rendezvény volt, mégis összegyűlt 2200 tárgy, s hogy a rendezvény milyen sokat jelentett a románok presztízsének emelése tekintetében: „1862-ig az volt az idegenek véleménye, hogy semmiféle iparág nincs a nép kezében, egyesek pedig még túloztak is, mondván, hogy a románok képtelenek a mesterségek gyakorlására, még kevésbé a nagyipar (gyárak) és a szépművészetek fölkarolására.” A Felhívás ezután áttért a jövő évre tervezett kiállítás céljára: az előítéletek lebontása, közös nemzeti piac kialakítása, derüljön ki, alkalmasak-e a románok a főnti tevékenységekre. Úgymond sorsdöntő kérdésről volt szó, létkérdés a nép egy részének átáramlása az iparba, ezért döntött az ASTRA legutóbbi, tordai közgyűlése a nagyszebeni kiállítás megrendezéséről.⁵⁴ A szervezőbizottság elnöke, Parteniu Cosma⁵⁵ a megnyitón mondott beszédében hangsúlyozta: „Manapság az ipar egy nép értékének fokmérője. Ám nem csupán a jólét és a civilizáció alapja, hanem egyúttal a közszabadság őrizője, mivel az ipar adja az állam legfüggetlenebb elemét: a középosztályt.”⁵⁶

Ám a román iparosok száma a következő évtizedekben csak nagyon szerényen emelkedett, sőt, dekonjunkcióra idején csökkent. A *Revista Economică* korábban idézett 1903-as cikke abban látta az ipari pálya nehézségét, hogy komoly kezdeti segítséget igényel az iskoláztatás, külföldi továbbképzés és a műhelynyitás miatt, ezért e téren nélkülözhetetlen az alapítványok aktivitása. Sajnos – jegyzi meg a cikk szerzője – csak két román alapítvány támogat kifejezetten iparosokat: a Michail-Elisa Stroescu és az Andronic Alapítvány. Mint a későbbiekben

⁵² Moldovan 1894: 16.

⁵³ *Familia* 1874. 39. 473.

⁵⁴ Apelu cătră poporulu românescu, în causa esposițiunii naționale. *Familia* 1880. 98. 610.

⁵⁵ Tevékenysége méltatását lásd a 77. lábjegyzetben.

⁵⁶ Deschiderea esposițiunii naționale. *Familia* 1881. 62. 403–404.

látni fogjuk, ennél azért jobb volt a helyzet, mert az ASTRA és számos további alapítvány is ítélte oda segélyeket, ösztöndíjakat. Biztató jelnek tekintette viszont a cikk a tanonc- és segédegyletek működését (Brassó, Nagyszeben, Kolozsvár, Lugos, Szászsebes, Szelistye stb.), ezek rendszeresen nyújtanak különböző célra anyagi segítséget; emellett az ASTRA és az Aradi Közművelődési Egyesület is állandó támogatási forrás. Nagyon hiányoznak ellenben a cikk szerint a szakiskolák, hiszen kizárólag Balázsfalván és Szelistyén működik egy-egy, márpedig az állami intézményeket a román fiatalok – gyöngye magyar nyelvtudásuk miatt – nem tudják látogatni, sorskérdés tehát az anyanyelvű szakoktatás kiépítése.⁵⁷

Egyesek a nép hozzáállását is kárhoztatták: a szülők inkább urat akarnak nevelni fiukból, pedig iparból-kereskedelemből tengődés helyett szépen boldogulnának.⁵⁸ „A mi parasztunk, aki ekeszarvval a kezében születik, arra büszke, azt érzi kötelességének, hogy fiait is ugyanúgy az eke szarva mellett, az ősöktől örökölt barázdában nevelje. Ha van pénze, iskolába adja a gyereket, hogy papot, ügyvédet, orvost, tehát »urat« csináljon belőle, az iparos pálya viszont szóba se jöhet. Egyfajta parasztgőggel tekint az iparosok osztályára, melyet túlságosan alantásnak tekint ahhoz, hogy leereszkedjék hozzá.” A cikk szerint a parasztok állandó válasza a következő: „Minden egyes ősöm földműves, tisztességes ember volt. Miért tenném a fiamat gúny tárgyává?” A szerző a pap és a tanító feladatának tartja, hogy megértessék a néppel: az iparosok éppolyan hasznos tagjai a társadalomnak, mint a földművesek vagy az intelligencia. Ha a parasztnak több fia van, bűn mindegyiket otthon tartani, iskoláztatni viszont csak akkor szabad őket, ha az apa tehetős és végig bírni fogja a költségeket, vagy abban az esetben, ha a fiú különösen eszes; egyébként legyen belőle inkább jó iparos. Az iparosréteg jelentőségét érzékletesen írja le: „Nemzeti épületünk nem teljes, olyan, mint egy romlott falú vagy inkább befejezetlen ház, melyen átfúj a szél. Az idegen iparosokat szoktuk meg, és az a szerencsétlen, sorsszerűnek tűnő gondolat uralkodott el a fejünkben, hogy az ipar csak az idegeneknek való. S hogy az irónia még keserűbb legyen, ezt a tételt egy nevetséges nemzeti büszkeség álarca mögé rejtjük.” Holott az ipari pálya úgymond százszor jövedelmezőbb, mint a földművelés, és biztos, gyors felemelkedést biztosít: a fiú tizenkét évesen inas lesz, három év múlva keresni kezd, míg az intelligencia esetén ez még tizenkét év múlva sem biztos. Az utóbbi összehasonlítást vitte tovább a cikk következő mondata is, amelyből már a tisztas ipar öntudata is kicseng: „Egy szorgalmas iparos tisztességesen élhet a maga vagyonából, és védve van azoktól a bajoktól, problémáktól, amelyek az »urak« fekete öltözéke és cilindere alatt megbújnak.” Ezen osztály hiányában viszont a románok pénze idegen kézbe vándorol, az idegen iparosokat erősíti.⁵⁹

⁵⁷ S.: Începuturi de organizare economică II. *Rev. Economică* 1903.

⁵⁸ Pe aiuirea și pe la noi – Prețuirea măestrilor la popoare cu adevărat culte. *Rev. Orăștiei* 1898. 18. 70.

⁵⁹ Carierele vieții. Cariera industrială. *Rev. Orăștiei* 1898. 33. 129–130.

A kérdés nemzetpolitikai vetületét elemezte a szerző következő cikke is: a román iparosok csekély száma azért is veszélyes, mert a tanoncok, segédek kénytelenek idegen mellé szegődni, ahol elidegenednek a nemzettől, holott a románok közül jöttek, úgymond vér a vérükből, éljenek tehát azok között, töltsék be az űrt a nemzet épületén. „Fiaink legyenek rá büszkék, hogy román iparos lesz belőlük, és legyenek tudatában, hogy idővel ők alkotják majd a nemzeti ipar ígéretes osztályát.” A cikkíró felszólította tehát a szülőket, hogy egy-két gimnáziumi osztály után adják szakmára fiukat. Ezzel együtt létkérdés a román iparosok műveltségi szintjének emelése, legnagyobb részük ugyanis írástudatlan, és szellemi tartás nélkül az idegen kultúrák hatása alá kerülhetnek. Ám a szerző szerint a román közönség láthatólag ébredni kezdett, létezik már néhány, az ipari pályaválasztást ösztönző alapítvány is, mint az Andronic, az I. Vancea, a Constantin Papfalvi, a Ioan Vișa Alapítvány és a Transilvániának az ASTRA által kezelt alapja.⁶⁰

A paraszti mentalitás lassú változásának jele annak az 1895-ös szászsebesi népszerűsítő előadásnak a sikeres fogadtatása is, amelyet Z. Mureșan pópa tartott a mesterségek és az ipar jelentőségéről háromszáz fős, jelentős részben paraszti közönség előtt. Szép számmal jöttek el az intelligencia köréből is, a társadalmi szolidaritást jelképezve.⁶¹ Mint a cikk szerzője írja, egyre több alapítvány biztosít ösztöndíjakat tanoncok, segédek számára. A legjelentősebb alapot Dimitrie Andronic nagyszebeni háztulajdonos létesítette 1880-as végrendeletében, amelyvel vagyona nagyobb részét – az érseki konzisztórium kezelésében – városa ortodox fiataljainak támogatására hagyta.⁶² Szintén egyéni adakozó volt Ioan Roman fogarasi ügyvéd, akinek özvegye elhunytá után az örökösök kötelesek voltak az ASTRA számára évente 600 Ft-ot folyósítani az ipar és a kereskedelem pártolására létrehozott alapítvány javára.⁶³ Egy-egy meggazdagodott iparos maga is tett alapítványt: Grigoriu Fara szászsebesi szűcs 8000 Ft-ot hagyott az ASTRA-ra, hogy kamataiból létesítsen ösztöndíjakat helybeli szegény, mesterséget tanuló és gimnazista román fiatalok számára.⁶⁴ Szerény lehetőségei ellenére maga az ASTRA is hirdetett iparos ösztöndíjakat: így a IX. szekció (Szászváros) 1895-ben egy-egy 25 forintos támogatást már dolgozó szíjgyártó-, perces-, kovács- vagy bognárinas részére.⁶⁵

⁶⁰ Carierele vieții. Industria națională. *Rev. Orăștiei* 1898. 34. 134.

⁶¹ Prelegeri pentru popor. *Rev. Orăștiei* 1895. 50. 3.

⁶² Fundațiunea Andronic. *Familia* 1884. 41. 495.

⁶³ Donațiunea lui Ioan Roman. *Familia* 1886. 2. 23.

⁶⁴ O nouă fundație pentru Asociațiune. *Familia* 1898. 12. 144.

⁶⁵ Despărț. IX. al Asociațiunii Transilvane din Orăștie. *Rev. Orăștiei* 1895. 34. 2.

A KERESKEDŐI PÁLYA JELENTŐSÉGE ÉS AKADÁLYAI

A román kortársak úgy látták, hogy a hazai kereskedelem jelentős jövedelem forrása lehetne, ám a hasznot kizárólag az idegenek (németek, magyarok és főleg zsidók) fölözik le. Az 1890-es években a szászvárosi lapban jó néhány olyan cikkel találkozunk, amelyek a kereskedői pálya felé próbálták orientálni a fiatalokat. Egy 1895-ös írás szerint meg kell teremteni a független emberek osztályát, akik vagyonukat a románság kulturális-gazdasági céljaira használják. „A falvak szipolyozói vissza fognak húzódni, eltűnnek, mi pedig büszkén tekintünk majd a románlakta városok terein megjelenő cégekre.”⁶⁶ Nem sokkal később ugyanitt a szerkesztő, Ioan Moța közölte Karoljátok föl a kereskedelmet! című előadását. Moța szerint a kereskedelem a mezőgazdasághoz képest biztosabb és magasabb jövedelmet, kényelmesebb életet nyújt és társadalmi haszna is van: a városi lét lehetővé teszi a gyermekek ingyenes iskoláztatását, míg a parasztyerekek minden tehetségük mellett is az eke szarva mellett maradnak. Felmutatta I. Comșa sikertörténetét, aki már 72 községre kiterjedő bolthálózatot működtet.⁶⁷ Egy későbbi vezércikk ismét azt hangsúlyozta, hogy a nem eléggé tehetős családok még a gimnázium alatt váltsanak és adják kereskedőnek a fiút, aki azután végezhet boltossegédi, kereskedői tanfolyamot, és háromszor-négyszer annyit fog keresni, mint ha a „toll proletárja” lett volna belőle.⁶⁸

A brassói kereskedelmi iskola a román kereskedelmi és hitelélet képzési központja kívánt lenni. A sajtó nem győzte hangsúlyozni az iskola „nemzetgazdasági” jelentőségét. Az intézmény megalapítását George Barițiu már 1836-ban fölvetette, de csak 1869-ben nyílhatott meg három osztállyal mint kereskedelmi és reáliskola; 1895-ben azután felső kereskedelmi iskolává emelkedett; az igazgatón kívül kilenc tanár oktatott itt, falai között 24 év alatt összesen 232 tanuló végzett.⁶⁹ Az 1898/99-es tanévben 83 tanuló látogatta, egy zsidó kivételével mind románok, családi hátterük szerint felerészben földműves és állattenyésztő szülők gyermekei, további tizenegy diák apja kereskedő vagy iparos volt, s négy napszámos, illetve szolgáló családfőtől származó gyerekekkel is találkozunk, a többiek köztisztviselők fiai voltak. Az iskola tehát döntően az alsóbb rétegek képzését, és ezen keresztül mobilitását szolgálta.⁷⁰

Ám akárcsak az iparos mesterségek esetében, a kereskedelemmel szemben főnnálló előítéletekkel is föl kellett venni a harcot: a zárt paraszti társadalom idegenkedett az árut, pénzt forgató tevékenységtől. A *Revista Orăștiei* vezércikkei megpróbálták rábeszélni a szülőket, hogy adják kereskedőinasnak fiukat. Egy 1896-os írás nehezményezte, hogy a fiatalok nem jelentkeznek iparos- és kereskedő-tanoncnak. A cikk szerint sok szülő erőnek erejével iskoláztatni akarja

⁶⁶ *Rev. Orăștiei* 1895. 2. 1.

⁶⁷ Ioan Moța 1896: Îmbrățișați negoțul. *Rev. Orăștiei* 43. 185. és 44. 190–191.

⁶⁸ Dați băieții la prăvălii! *Rev. Orăștiei* 1898. 28. 109.

⁶⁹ Școalele comerciale române din Brașov. *Familia* 1898. 28. 335.

⁷⁰ Școala comercială superioară română din Brașov. *Rev. Economică* 1899. 351.

a fiát, pedig jobban tennék, ha mesterségre vagy kereskedőnek adnák, gyorsabban boldogulna, mint sok „tanult” ember.⁷¹ Szintén a nehézkességet, idegenkedést róttá föl a *Revista Economică* egy 1899-es cikke, mely a gabonakereskedelem sorsdöntő jelentőségére figyelmeztetett: a tőkeerős idegenek óriási hasznot húznak belőle, ezért a románoknak társulniuk kellene, hogy költségeik csökkenjenek. Ám eddig csak egyetlen kísérletről adhat számot (a közelebről meg nem nevezett Satul-nou faluból): ez a 4000 Ft alaptőkéjű társulás nyolc hónap alatt 900 Ft hasznot hozott. Ennek a közönynek meg kell szűnnie, a románoknak is ki kell nevelniük egy szakavatott réteget, „hogya a mieink is palotákat emelhesse- nek és birtokokat vásárolhassanak, mint teszik mások Budapesten és vidéken.”⁷² A szászvárosi lap fent idézett cikke egyben a kereskedő és iparos réteg társadalmi jelentőségét, erejét is hangsúlyozta: „Lássuk, hogy van ez más népeknél! Éppen számos gazdag kereskedők és mestereik erős céheiben rejlik az *erejük*, ők vannak hatalmon a városokban, nélkülük nem lehet tenni semmit, tehát ők az urai mind a maguk, mind a körülöttük élők sorsának! Nézzük a városi képviselő-testületeket, kik adják a többséget, kik az erősek? A kereskedők és a mesterek!” Ezt nem ismerik föl a románok, akik úgy vélik, hogy „vagy mi nem vagyunk valók kereskedelemre és iparra, vagy az nem felel meg nekünk!”⁷³ Ioan Moța ismertetett cikke is azzal zárul, hogy a kereskedelem függetlenséget és presztízst biztosít; az önkormányzatok virilista kereskedőinek nem kell a választók kegyéért versengeniük, saját lelkiismeretük szerint beszélhetnek.

A kereskedői pályát egyes hozzászólók nemcsak egyéni kiútként csillantot- ták föl, hanem egy egész település vagy régió – végső soron az egész nemzet – fölemelkedésének vagy éppen korábbi jóléte visszaszerzésének kulcsaként. Ion I. Lăpădat két már idézett előadása talán a legjobb példa erre. A négyfaluiaknak azt ajánlotta, hogy az iparosság mellett minél többen menjenek kereskedőnek, de mivel Románia már befulladt, házalóként, vásárolzóként itthon próbáljanak boldogulni, mint a brassóiak és a szelistyeiek. Ez utóbbiak „ugyanolyan helyzetben voltak, mint Négyfalu, most pedig Erdély legtávolabbi sarkába is eljutnak”. 1904-es brassói előadásán már nagyobb ívű terveket is vázolt: fölhívta a figyelmet az éles versenyre, arra, hogy mindenki társul, tehát a román kereskedőknek is ezt kell tenniük, mert különben úgy járnak, mint a kiszorult brassói halimport- tőrök. Meg kell vizsgálni a déligyümölcs-importban rejlő lehetőségeket, a fake- reskedelemben ki kell szorítani a zsidó ügynököket, aratáskor jöjjön a román gabonakereskedő, és korrekt áron, egy tételben vegye meg a falu termését, ne kelljen minden gazdának külön-külön a zsidónak adnia el azt nyomott áron. E vidék román lakosainak tanulmányozniuk kellene a Prahova-völgy adottsá- gainak kiaknázását is, hogy ne az idegenek fölözzék le a hasznot. Mindennek érdekében pedig a román bankoknak áldozniuk kellene arra, hogy tehetséges

⁷¹ Negoș și meserie. *Rev. Orăștiei* 1896. 32. 136.

⁷² P. Stoica 1899: Comerțul de cereale. *Rev. Economică* 377–379.

⁷³ Negoș și meserie. *Rev. Orăștiei* 1896. 32. 136.

fiatalokat küldjenek gyakorlatra bécsi, pesti, trieszti bankok kereskedelmi részlegébe vagy éppen külföldi árutőzsdékre.⁷⁴

A ROMÁN BANKOK SZEREPE

A tökehiány és nem kis részben a tradicionális rurális mentalitás következtében 1918 előtt elsősorban a pénzügyi szféra volt az, amely egyéni kitörési lehetőséget és a nemzeti mozgalom, művelődés számára anyagi háttérrel tudott biztosítani. Kérdés, mennyiben segítették – esetenként hátráltatták – a bankok az önálló nemzetgazdaság és a nemzeti társadalom kiépítését, a középosztály és a parasztság szolidaritását, egymás kölcsönös erősítését. Magam elfogadom szerepüket a módosabb gazdaréteg és az abból kiemelkedő városi elitek erősítésében, ám az átideologizált, utólagosan igazoló tételek helyett meggyőzőbb az objektív, kvantitatív vizsgálatok eredménye, melyek kétségbe vonják egy nemzeti bankrendszer kiépülését, s inkább azt hangsúlyozzák, hogy a román intézetek egyre inkább integrálódtak a Monarchia bankrendszerébe.⁷⁵

A Visarion Romanról közölt 1885-ös nekrológ az egész intelligencia éleslátását méltatta, amennyiben az rájött, hogy a nép anyagi erejét bankok alapításával lehet erősíteni, s az üres lamentálások, kesergések köréből kilépve a tettek mezejére lépett.⁷⁶ A *Revista Economică* már az elért eredményeket méltatta: „Ha egy pillantást vetünk hazánk románlakta vidékeire, meggyőződhetünk róla, hogy szinte nincs már olyan, mégoly szerény központ, ahol gazdasági-pénzügyi szervezőmunkánk ne hagyott volna nyomot, és ne alakult volna egy pénzügyi intézet, amely képes kielégíteni a környékbeli lakosság hiteligenyit.”⁷⁷ Annál is fontosabb volt ez – szögezték le 1896-ban a szászvárosi lapban –, mert a nem román pénzügyi intézetek által támasztott versenyben a bankoknak védelmezniük kellett az adókat, illetve a román földet. Az idegenek tudják, így a szerző, hogy ha uralkodni akarnak a román népen, előbb anyagilag kell leigáznaniuk – ezért alapítják egyik bankot a másik után a román kisvárosokban.⁷⁸ Ha már mindenképpen kölcsönt kell fölvenni – folytatta a gondolatot egy későbbi szám –, csakis román bankhoz forduljon mindenki! „Mert ha mi mindnyájan, urak és parasztok, gazdagok és szegények

⁷⁴ Lăpădat 1899: 13–14; Lăpădatu 1904: 27, 29, 31–33, 37–38.

⁷⁵ Egy 2006: 20–22.

⁷⁶ Visarion Roman. *Familia* 1885. 25. 293. A kiemelkedő bankigazgató-utód, az 1881-es nagyszabeni kiállítás, illetve az itteni polgári leányiskolát szervező Partenie Cosma életútja kapcsán is leszögezték 1897-ben, hogy egy nemzet haladásához két tényező együttműködése szükséges: szellemi fejlődés és anyagi gyarapodás. A románok azonban a szerző szerint ez utóbbit a legutóbbi időkig elhanyagolták, csak néhány éve indult meg a bankok örömdetes szaporodása. Parteniu Cosma. *Familia* 1897. 16. 181.

⁷⁷ Bilanțul băncilor noastre pro 1898. *Rev. Economică* 1899. 249–250.

⁷⁸ Nem sokkal azelőtt német–magyar bank létesült Bojcán (Déva mellett) azzal a szándékkal, hogy „megfojtsa” a brádi román intézetet. Egy hét alatt kétezer román hitelkérelem érkezett, pedig Bojca nem eldugott fészek, hanem „nemzetileg öntudatos község” – írja a *Revista Orăștiei*. Datorii la străini. *Rev. Orăștiei* 1896. 24. 103.

kamat gyanánt nagy összegeket fizetünk be a bankok pénztárába, melyből szép többletük marad, akkor jogunk van elvárni, *hogy ebből a többletből adjanak vissza valamit nekünk, annak a közösségnek, amelytől gyűjtötték.*” A cikk öt megyei román bank jótékonyági keretét közölte; a végén ismételten elmarasztalta a bojcaikat, amiért az idegen banknak fognak fizetni, ahelyett, hogy a brádi Crișanát támogatnák, amely jövedelmének nyolcadrészét az egyház és szegény diákok támogatására fordítja.⁷⁹ A rossz beidegződéssel vette föl a harcot a pénzügyi szaklap is, amikor olvasóit arról biztosította, hogy nem szégyen a saját, román bankhoz fordulni, egyébként is diszkréten kezelik a hitelkérelmeket: „szabaduljunk meg attól a káros előítélettől, hogy még akkor is az idegenhez fordulunk, ha veszünk rajta, csak hogy a testvér meg ne tudja, mit cselekszünk.”⁸⁰

Kiemelt hangsúlyt kapott a bankok jótékonyági kvótáinak fölhasználása. A nagyszebeni Albina például 1896-ban 6558 Ft 66 krajcárt osztott szét jótékony célra. A legnagyobb tételt a nagyszebeni diákmenza 3000 Ft-os segélyezése jelentette; az ASTRA itteni polgári leányiskolája 1000 Ft-ot, míg a Nőegylet elemi leányiskolája 300 Ft-ot kapott. A brassói leányinternátusnak 200 Ft-ot, míg a nagyszebeni zeneegyletnek 100 Ft-ot utaltak át. A fennmaradó összeget hét további egyesület, illetve alap kapta.⁸¹ A bank 1872-es alapításától fogva 1917-ig 566 096 korona összeget adományozott a román művelődés céljára, az összeg az egyéb jótékonyági kiadásokkal együtt csaknem 685 ezer koronát tett ki.⁸² A jótékonyági kvóták jelentőségét a pénzügyi lap 1899-ben így foglalta össze: „nálunk, ahol a hitelintézetek nem lehetnek pusztá haszonszerző vállalkozások, még népünk magasabb érdekeit is figyelembe kell venni.” A jótékonyági kvóta gyümölcsöző, a nép kultúráját támogató, tehát végső soron a részvényesek érdekét szolgáló befektetés. Elsősorban művelődési igényekre kell adni, a szegénységen könnyíteni az állami, megyei, községi intézmények feladata, vagy majd segítenek fölülemelkedni rajta a román nép hagyományos erényei: a szorgalom, a szerény igények és az irgalmasság. Kiegyensúlyozottan, az adott környék és az egész nemzet művelődési igényeit kell támogatni; a partikuláris intézményeket tartásuk fönn az érintettek, ugyanakkor a kvóták egy részéből központi nemzeti alapítványt kell létesíteni, melynek évi kamataiból fönn lehet majd tartani az össznemzeti intézményeket.⁸³ A bankok emellett elemi csapások esetén is nyújtottak segílyt. Számszerű vizsgálatok ugyanakkor arra figyelmeztetnek, hogy jótékonyági adományaik elmaradtak a lehetőségektől, magas osztalékkulcsaik és hitelkamataik arról tanúskodnak, hogy elsősorban a részvényesek jövedelmét tartották szem előtt.⁸⁴

A sajtó a pénzügyi intézetek társadalomépítő, nemzetstratégiai szerepét is tudatosította: „Hát nem ésszerűbb, hogy *csak* a román bankokat támogassuk, amikor

⁷⁹ Băncile noastre și băncile străine. *Rev. Orăștiei* 1896. 26. 111.

⁸⁰ Arseniu Vlaicu 1899: Institutele noastre financiare. *Rev. Economică* 11.

⁸¹ Albina din Sibiu. *Familia* 1896. 13. 156.

⁸² Drecin 1982: 163, 176.

⁸³ Quota de binefacere. *Rev. Economică* 1899. 41–47.

⁸⁴ Egrý 2006: 28–30.

látjuk, hogy egyre több román fiatallembert gyűjtenek össze és tartanak meg a városokban, megadva nekik a lehetőséget, hogy magasabb életszínvonalat biztosítsanak családjuk számára, gyarapodjanak, házat vegyenek vagy építsenek, vagyont szerezzenek, és másokat is segítsenek ebben, szóval erősítik a román elemet a városokban, melyre oly nagy szükségünk van – és mindenféle egyéb jó dolgot tehetnek.”⁸⁵ Mintegy erre rímel Arseniu Vlaicu cikke is: a bankok áldásos hatása, hogy hasznosítják a láda mélyén elfekvő pénzt, kiiktatják az idegen uzsorásokat és a gazdáknak biztosítják a földvásárlás lehetőségét, de emellett tevékenységük eredménye „egy, a bankok által alkalmazott, művelt férfiakból álló független társadalmi osztály kialakítása. Jól ismert okokból nálunk nincs széles karrierválaszték, ezért kell áldani a kort, amely megvalósította a bankok gondolatát, mivel új elhelyezkedési lehetőséget hozott létre a jövő generációk számára, és gátat vetett az emigráció vészes folyamatának. [...] A hetven román bank valójában legalább 260 főt alkalmaz állandóan, akik családjukkal elsősorban ebből a fizetéstől élnek.” Az alkalmazás biztos megélhetést jelent, általában évi 700 Ft fizetéssel, plusz tiszteletdíjakkal (kiszállási díjak stb.).⁸⁶

Egyes román hozzászólók ugyanakkor a bankok működését károsnak minősítették a román népre nézve. A vezető politikai lap, a militáns *Tribuna* is elismerte, hogy „itt-ott akadnak románok, akik felhasználják falusi testvéreik szorultságát és a hozzáértés hiányát, visszaélnék jóhiszeműségükkel és gazdasági helyzetükhöz nem illő üzletekbe rántják be őket”.⁸⁷ A gyakori vádaskodásokra a *Revista Economică* 1903-ban hosszabb cikkel válaszolt. Beismerte, hogy „fölróják a bankoknak, túl könnyen adnak hiteleket, túl magas kamatot szednek, és főként azt, hogy túl keveset tesznek a takarékoskodó szellem kialakításáért a nép körében, a mezőgazdaság fejlesztéséért és általában a nép előrelépéséért.” A szerző viszont a nép iskolázatlanságában, rossz beidegződéseiben, pazarló életmódjában látja a bajok gyökerét. A bankalapítások – úgymond – a modern idők szelleméből következnek, így ha nem a románok, akkor idegenek foglalták volna el ezt a terepet. Tény, hogy a parasztok gyakran improduktív célra vesznek föl kölcsönt: keresztelőre, pománára, ruhavásárlásra, luxuscikkekre, fölösleges gazdasági épületekre, adóhátraléokra, a gyerek iskoláztatására, kockázatos vállalkozásokra vagy akár italra. A cikk szerint éppen a bankok kötelessége, hogy közérthető broszúrákat adjanak a nép kezébe a kölcsönök előnyeiről és veszélyeiről, amiket papok vagy más előadók is közvetíthetnének.⁸⁸

A gombamód szaporodó pénzintézetek már egymásra is veszélyt jelenthettek, s hogy ez nem csak az ügyvéd-bankárvilágtól távol álló intelligencia panaszja volt, jól mutatja, hogy már az induló *Revista Economică* is kezdte túlzottnak érezni a számukat: „Meg kell állapítanunk, hogy egyes helyeken ez a [bankalapítási – Á. B.] akció talán intenzívebben is zajlik, mintsem az érintett lakosság

⁸⁵ Băncile noastre și băncile străine. *Rev. Orăștiei* 1896. 26. 111. (Kiemelés az eredetiben.)

⁸⁶ Arseniu Vlaicu 1899: Institutele noastre financiare. *Rev. Economică* 9.

⁸⁷ Idézi: Bîrô 2002: 31.

⁸⁸ S.: Băncile și țărănimea. *Rev. Economică* 1903. 28. 239.

valós érdekei megkövetelték volna.” A cikk szerint ezért nem szabad szorgalmazni a további alapításokat, az újabbak már nem követelhetik a közönség támogatását.⁸⁹ Az alapítási láz azonban nem hagyott alább, bár a bankigazgatók 1903-as nagyszabeni tanácskozása újfent elítélte a folyamatot;⁹⁰ számuk a világháborúig folyamatosan emelkedett: 1914-ben Erdélyben, a Bánságban, Partiumban és Máramarosban 168 bank és takarékpénztár, illetve 104 hitelszövetkezet működött, ám változatlanul igen eltérő tőkeerővel és egyenetlen területi megoszlásban, így ezek nem voltak képesek kielégíteni a teljes román népesség hiteligenyét.⁹¹

ROMÂN LA ROMÂN!

Végül vizsgáljuk meg általánosságban a megcélzott zárt nemzetgazdaság építésének stratégiáját. Már Ion I. Lăpădat négyfalui előadásánál találkoztunk a gazdasági nacionalizmus eszméjével, egyfajta intézményesült vagy akár íratlan törvényként létező, létrehozandó román védegyelet gondolatával. Ez természetesen nem speciális román jelenség volt, szinte minden születő közép-európai nemzet próbálkozott vele, vagy legalábbis zászlajára tűzte. A magyar Védegyelet inkább eszmeileg sikeres mozgalmával egy időben hirdette meg a cseh Průmyslová jednota is a hazai termékek vásárlásának erkölcsi kötelezettségét, az 1840-es évek közepén egyelőre még össz-ausztriai dimenzióban. A dualizmus alatt azonban a mozgalom célkitűzése az új jelszóval (*Svůj k svému!* ‘Ki-ki a sajátjához!’) a cseh etnikumra szűkült, s az 1873-as bécsi világkiállításon a cseh gyártók már önálló pavilon követeltek, ekkor még sikertelenül, ám az 1891-es prágai Jubileumi Tartományi Kiállítást már sikerült kizárólag cseh eseménnyé változtatniuk. A sokkal gyöngébb pozíciójú szlovákoknál a mozgalom csak az utolsó negyedszázadban kezdődött el, a csehektől átvett jelszó (*Svoj k svojmu!*) pedig a századfordulón vált általánossá a sajtóban, brosúrákban, politikai manifesztumokban.⁹²

Szintén ekkor indult meg a délvidéki szerbek körében a Radikális Párt kezdeményezéseként a *Svoj svome* (‘Saját a sajátnak’) mozgalom, ennek hatékonyabbá tételére a *Zastava* közölte, hogy évente ötvenszer közzé fogja tenni a szerb iparosok, kereskedők, pénzintézetek címét; a reklámokban is gyakoriavá vált a nemzeti hovatartozás kidomborítása.⁹³ A román sajtóban, kiadványokban a kilencvenes évektől vált visszatérő jelszóra a gondolat (*Român la Român!* ‘Román a románál!’), s a többi néphez hasonlóan nemcsak a „fajbéli” kereskedők, hanem a bankok, ügyvédek, orvosok előnyben részesítését is hirdette.

⁸⁹ Bilanțul băncilor noastre pro 1898. *Rev. Economică* 1899. 250–251.

⁹⁰ Curent nesănătos. *Familia* 1903. 43. 516.

⁹¹ Egry 2006: 26. (Mihai Drecin és Vasile Dobrescu újabb adatát átvéve).

⁹² Holec 2001: 8–11. A szlovák sajtópropaganda egy jellemző írása 1901-ből: *Svoj k svojmu. Slovenský denník* 2.

⁹³ Kővágó 1964: 23.

Miként egy 20. század eleji broszúra fogalmazott: „Őrizkedjete a zsidó szélhámosoktól és az idegen bankoktól!”⁹⁴

A *Revista Orăștiei* egy korai cikke arra igyekezett rádöbbsenteni olvasóit, hogy a románok sok fogyatékoságukról maguk tehetnek: a nép például még a kevés román kereskedőt sem támogatja. Ennek véget kell vetni, már csak nemzetpolitikai okokból is: „A román boltokat fogjuk látogatni, a mi fiaink kezébe adjuk krajcárunkat, és így az áruért kapott haszonból többé nem zsinagógák épülnek, nem népünk ellenségeit nevelik belőle, hanem ez a pénz azokat a fiúkat támogatja, kiknek szíve a néphez és az egyházhoz húz; ez a pénz olyan nemzeti vagyont fog alkotni, amelyre büszkék lehetünk, és amelyből ki tudja, ki mindenkit támogathatunk.” A szerző örömmel számol be arról, hogy a nem sokkal azelőtti gyulafehérvári vásáron a románok elsősorban a román árusokat keresték, s csak azt vették meg idegenektől, amit náluk nem találtak. Példaértékű magatartás volt – írja a szerző –, csak így gyarapodhat a román kereskedők száma.⁹⁵ A következő szám arra hívta föl olvasói figyelmét, hogy „a híres, Szelistyéből való” Ioan C. Vulcu fűszerüzletet nyitott a piac alsó sarkán, majd fölszólította a közönséget, hogy a továbbiakban itt szerezzék be az árpát, rizst, kávé, cukrot, édes italokat, biztosítván az olvasókat arról, hogy Vulcu jó árut ad olcsón.⁹⁶

A kortársak ugyanakkor úgy látták, itt is szükséges a felülről jövő ráhatás, a nevelő munka. Isidor Saturn merisori lelkipásztor a pap aktuális feladatai közé sorolta, hogy arra intse a népet, hogy román boltba járjon, román ügyvédet fogadjon, román bankhoz forduljon kölcsönért, és így a román pénz román zsebbe vándoroljon!⁹⁷ A szerző néhány hónappal később visszatért a témára, utalva a gyakorta hallható ellenvéleményre, miszerint az a román boltos, orvos, ügyvéd talán meg sem ismer majd utána. Saturn szerint ez tényleg előfordulhat, ám „ha az illető *adományt tesz egy román iskola, egy templom, egy szövetkezet javára, ez nem ugyanolyan, mintha nekem adta volna? Vagy, ha az a kereskedő, ügyvéd, orvos vagy mester a tőlem és másoktól kapott pénzből iskoláztat néhány fiút, akiből szorgalmas, népét szerető pap, tanító, ügyvéd, orvos lesz, ezzel nem éppen minket és népünket segíti? Vagy ha annak a kereskedőnek vagy ügyvédnek vagy orvosnak nincs családja, és vagyonát egy román iskolára, egy templomra, egy szövetkezetre hagyja, miként erre számos példa van, ezzel nem mindnyájunkat segíti?” A szerző konkrét példával támasztotta alá szavait: hajdanában egy Hátszeg környéki román molnár a románoktól kapott lisztvából iskoláztatta a fiát, aki elismert mérnök lett, halálakor pedig egész vagyonából alapítványt hozott létre szegény sorsú román gyermekek taníttatására, emellett visszafizette a lugosi püspökségtől annak idején kapott ösztöndíjat, abból a pénzből is tanul tehát most valaki.⁹⁸*

* * *

⁹⁴ Idézi: Bíró 2002: 34.

⁹⁵ B...a: Cei mulți înainte! *Rev. Orăștiei* 1895. 44. 2.

⁹⁶ Nou negustor român în Orăștie. *Rev. Orăștiei* 1895. 45. 3.

⁹⁷ Isidor Saturn 1897: Fapte! *Rev. Orăștiei* 43. 184.

⁹⁸ Isidor Saturn 1898: Român la Român! *Rev. Orăștiei* 5. 18–19. (Kiemelés az eredetiben.)

A fenti, nem lebecsülendő eredmények ellenére az erdélyi román elit – a néhány kiemelt régiótól eltekintve – nem tudott mérhető és látványos eredményt elérni a foglalkozásszerkezet vagy az életkörülmények modernizálásában. Visszatekintő munkájában Petru Suciu kénytelen volt elismerni, hogy a dualizmus alatt nem alakulhatott ki román nemzeti ipar, amit a saját városok hiányával magyarázott: „Nekik [a németeknek] voltak városaik, nekünk viszont nem. A városok a virágzó ipar bölcsői. Amely népnek nincsenek saját városai, annak saját ipara sem lehet.”⁹⁹ Az érem másik oldala, hogy az impériumváltás után a beözönlő őrómániai vállalkozók, számos esetben kétes elemek térfoglalása ellen kellett felvenni a harcot és meghirdetni az Erdély az erdélyieké! jelszót.¹⁰⁰ Gyökeres gazdasági és társadalmi változások – a torz kommunista modernizáció formájában – csak az 1950-es évektől indultak el az erdélyi románság számára.

FORRÁSOK

Familia 1–42, Budapest–Nagyvárad, 1865–1906.

Revista Economică 1, Sibiu (Nagyszeben), 1899.

Revista Orăștiei 1–5, Orăștie (Szászváros), 1895–1899.

Anuarul 1907: *Anuarul Reuniunii Femeilor Române din Sibiu pe anul 1906/7*. Sibiu (Nagyszeben).

Farkas Pál 1907: *Az oláh kérdéstről*. Budapest.

Lăpădat, Ioan I. 1899: *Româniile Seceleni. Căusele decadenței lor economice și mijloacele de îndreptare*. Brașov.

Lăpădatu [Lăpădat], Ioan I. 1904: *Probleme sociale și economice. Ajută-te și Dumnezeu te va ajuta*. Brașov.

Moldovan, Silvestru 1894: *Țara noastră. Descrierea părților Ardélului dela Mureș spre mătă-di și valea Murășului*. Sibiu.

Roman, Visarion 1971: *Societăți de împrumut*. In: Ciolan, I. N. – Grecu, V.: *Visarion Roman, pedagog social*. București.

Simu, Romul 1907: *Comuna „Viitorul”. Sfaturi și pilduri pentru înaintarea unui sat prin sine însuși*. Sibiu.

⁹⁹ Suciú 1929: 698.

¹⁰⁰ Bővebben: Szász Zsombor 1927: *Erdély Romániában*. Budapest; újabban: Ábrahám Barna 2003: Erdélyi román regionalizmus a két világháború között. In: Ábrahám Barna – Stekovic Rita – Gereben Ferenc (szerk.): *Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*. Piliscsaba, 381–397.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Achim, Valeriu 1977: Elena Pop Hossu-Longin, reprezentantă de frunte a feminismului românesc din județul Hunedoara. *Sargeția* 13. 421–431.
- Bíró Sándor 2002: *Kisebbségben és többségben*. Csíkszereda.
- Bonaciu, Claudia 1995: Reuniunea Economică din Orăștie (1899–1914). *Studia Universitatis Babeș-Bolyai – Historia* 40. 1–2. 47–54.
- Dobrescu, Vasile 1980: Ideea făuririi unei vieți economice naționale proprii a Românilor transilvăneni în epoca dualismului austro-ungar (1867–1918). *Apulum* 18. 421–430.
- Dobrescu, Vasile 1996: *Elita românească în lumea satului transilvan 1867–1918*. Târgu Mureș.
- Dragoș, Gheorghe 1933: *Cooperăția în Ardeal. Istoric – situația actuală – perspective*. H. n.
- Drecin, Mihai M. 1982: *Banca „Albina” din Sibiu. Instituție națională a românilor transilvăneni (1871–1918)*. Cluj-Napoca.
- Drecin, Mihai M. 1985: Mișcarea cooperatistă la Români din Transilvania la începutul secolului al XIX-lea oglindită în paginile „Revistei Economice” din Sibiu. *Crisia* 15. 327–332.
- Egry Gábor 2006: Egy önlegitimáló politikai és történeti narratíva kérdőjelei (1861–2003). *Nemzetiségi bankok, nemzetiségi mozgalmak a századforduló Erdélyében. Múltunk* 18. 3. 4–34.
- Egyed Ákos 1975: *A parasztság Erdélyben a századfordulón*. Bukarest.
- Holec, Roman 2001: Svoj k svojmu! Podoby ekonomického nacionalizmu. *História* [Bratislava] 1. 2.
- Jude, M. M. – Cordoș, N. 1976: Prima reuniune de agricultură la românii transilvăneni. *Acta Musei Napocensis*. 13. 523–533.
- Kővágó László 1964: *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben*. Budapest.
- Suciu, Petru 1929: Clasele sociale ale românilor din Ardeal. In: *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918–1928*. Vol. I. București.
- Surdu, Bujor 1966: Societatea de păstrare și împrumut din Rășinari. *Acta Musei Napocensis*. 3. 317–328.
- Szász Zoltán (szerk.) 1986: *Erdély története* III. kötet. Budapest.
- Vesa, Vasile 1966: Aspecte ale activității cultural-politice a burgheziei române din Transilvania la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX. *Acta Musei Napocensis*. 3. 537–546.